

Олена Марущак

аспірант кафедри державознавства і права
ОРІДУ НАДУ при Президентові України

ДЕРЖАВНИЦЬКА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИРОДИ ПОДАТКІВ

Стаття розглядає проблему зв'язку держави й податків, а також як економічна природа податків реалізує себе в управлінській діяльності держави. Податок має двоїсту природу. З одного боку, це економічна складова економіки, з іншого боку – складова публічної влади. Ця особливість визначає те місце, яку він займає в суспільному устрої. З точки зору економіки, податок – це обтяження, яке чуже для процесу відтворення, оскільки воно вилучає кошти нормального функціонування і стримує розвиток економіки, але, з іншого боку, він забезпечує виконання суспільних функцій, які необхідні для суспільства, а тому є благом для нього. Податок – це дохід держави від участі його у суспільному відтворенні шляхом безоплатного вилучення частини додаткового доходу суспільства.

Ключові слова: держава; податки; державне регулювання; ринкова економіка; додатковий продукт; економічні відносини; державне управління; суспільне виробництво.

Olena Maruhschak

PhD student of Law and Legislative Process Department,
ORIPA NAPA under the President of Ukraine

STATE-LIKE ESSENCE OF THE ECONOMIC NATURE OF TAXES

The article deals with the problem of connection between the state and taxes, and how the economic nature of taxes implements itself in the management of the state. The tax has a dual nature. On the one hand, it is an economic component of the economy, on the other hand, it is a component of public power. This feature determines the place it occupies in a social order. In terms of the economy, the tax is a burden that is alien to the reproduction process, because it removes the funds from normal functioning and constrains the development of the economy, but, on the other hand, it ensures the fulfillment of the public functions that are necessary for society, and therefore it is a good thing for it. Tax is the income of the state from its participation in social reproduction by freeing up part of the additional income of society.

Modern economic processes have a significant effect on social relations. Traditional approaches to the regulation of financial and economic activity have exhausted themselves, which leads to significant shocks in socio-economic life. This in turn requires state measures to stabilize and sustainably develop the economy. This task lies in full with public administration, which should strengthen the effectiveness of its management functions in the economic sphere. In this direction, tax is a significant potential as a regulator of economic activity. The problem of state regulation in modern conditions essentially affects the economy and society. The existing tax system is one of the most complex in the world. The study of its functional content provides an opportunity to improve the efficiency of state regulation of economic processes.

Taxes are an important part of the socio-economic life of society. The equilibrium system of taxation depends on the development of the economy. There are a large number of tax systems in the world, indicating that there is no perfect system, and therefore the tax system research continues. Taxes as a phenomenon have historical characteristics and develop together with the development of the economic system, and therefore have a volatile nature that needs to be further explored. Therefore, there is again a need for a study of the nature of taxes and their functioning in the socially reproduced.

The tax has a dual nature. On the one hand, it is an economic component of the economy, on the other hand, it is a component of public power. This feature determines the place it occupies in a social order. In terms of the economy, the tax is a burden that is alien to the reproduction process, because it removes the funds from normal functioning and constrains the development of the economy, but, on the other hand, it ensures the fulfillment of the public functions that are necessary for society, and therefore it is a good thing for it. This is an eternal contradiction of taxes, which is solved historically empirically, as a result of which the tax system periodically varies. But the contradiction is not antagonistic and it is solved. But its solution requires a mutually agreed will of the state and society, which is extremely rare. Because of its social position, the state is pressured on society, striving to increase the tax burden.

The rationale of the tax as the converted value of an additional product proves that it is an economic category in its essence, and therefore it is an integral part of a market economy. Since this is a regularity of the functioning of the economy, one can conclude that this stable pattern manifests itself as a law. It looks rather strange, but if it is compared with the law of value, then this divine disappears. The law of value in essence means that there is a stable pattern of exchange of equivalent value, ie the amount of labor embodied in exchange product must match the number of labor materialized in another product. This is a general rule of the value movement, which determines the functioning of commodity production, and therefore is the regulator of commodity production. Therefore, the law of the tax law to withdraw part of the additional product of social production in favor of the state, as well as profit - is the removal of part of the additional product in favor of the owner of the means of production. This also implies the conclusion that the tax is a regulator of a market economy through the regulation of the reproduction process. This is also a theoretical conclusion, as well as the conclusion on the law of value. The law of value regulates the market economy is not purely because of the value of goods, but through the transformed form, which is the price. So the law of the tax regulates social reproduction through various tax rules and its types. Like the price, tax rates are determined by people, that is, the objective passes into subjective and appears to us as an objective-subjective phenomenon.

Key words: state; taxes; state regulation; market economy; additional product; economic relations; public administration; social production.

© Марущак О. І., 2019.

Постановка проблеми

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження даної проблематики в галузі державного управління на сьогодні представлено різними публікаціями. Але даний зріз є достатньо новим в теорії державного регулювання оподаткування. В сучасний період наукова розробка податків в сфері державного управління відображаються в працях О. Василика, О. Московенко, В. Кравченко, Н. Кучерявенко, І. Лукіної, Д. Черника, Л. Шаблістої, В. Андрущенко, І. Прокопенко, О. Шишрі та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

Метою даної статті є розкриття сутності зв'язку держави та оподаткування і як економічна природа податків реалізує себе в управлінській діяльності держави.

Вклад основного матеріалу

Податки є важливою складовою частиною соціально-економічного життя суспільства [1, с. 9]. Від рівноважної системи оподаткування залежить розвиток економіки. У світі існує значна кількість податкових систем, що свідчить про те, що досконалої

системи не існує, а тому дослідження системи оподаткування продовжуються [2]. Податки як явище мають історичну характеристику і розвиваються разом з розвитком економічної системи, а тому мають мінливу природу яку необхідно в подальшому досліджувати. Тому знов і знов є потреба у вивченні природи податків і їх функціонування в суспільному відтворенні.

Припустимо, що держава відокремлена від процесу відтворення і в ньому приймають участь тільки одні товаровиробники. Вони будуть здійснювати товарообмін шляхом бартеру, тобто обміну товару на товар. Але такий процес відтворення неефективний, оскільки час пошуку товару, на який можна обміняти інший товар, тривалий, то і розвиток суспільного виробництва вкрай сповільнюється і стає непродуктивним. У процесі такого обміну виділяється поступово такий товар, яким є гроші, у вигляді вагового цінного металу, яким є срібло і золото. Але оскільки товаровиробник, що видобув цінні метали, буде пускати їх в обіг тільки в тій кількості, яка необхідна для задоволення його особистих потреб, то кількість цінних металів буде недостатньою для товарного обігу, що веде до натурального господарства і полубартерного характеру самого відтворення. Таким чином відтворення стагнує.

Вводимо в коло учасників суспільного відтворення ще одного суб'єкта – державу. Вона не виробляє ніяких матеріальних цінностей. І щоб брати участь в процесі товарного обігу, вона повинна запропонувати іншим учасникам відтворення товар, який їм би був потрібен. Таким товаром, який вкрай потрібен товаровиробникам, є гроші в вигляді цінних металів. Але оскільки держава їх не виробляє, їй нічого запропонувати іншим учасникам. Але державі, щоб існувати, потрібні ресурси. І постає питання: де їх узяти. Шляхів декілька: безоплатне вилучення частини товарів у виробників (податки), монополізація джерел цінних металів і захоплення у нерезидентів їх майна.

Робимо припущення, що держава податків не збирає. Залишаються два шляхи: монополізація джерел цінних металів і агресія по відношенню до інших спільнот. Агресія – це загарбницькі війни з присвоєння майна інших держав і спрямування їх на задоволення власних потреб. Тому агресивність суті самої держави пов'язана з отриманням ресурсу для свого існування. З цього випливає, що всі старовинні держави спочатку були агресивними по своїй суті, що пов'язано з об'єктивним розвитком економіки. Цей ресурс міг бути настільки значним, що в Стародавньому Римі при вдалих загарбницьких війнах держава звільняла громадян Риму від податків. Звідси також випливає джерело рабства. Людина могла бути перетворена на товар, який держава використовувала для обміну на необхідні їй ресурси. Все це вело до активізації процесу відтворення, оскільки на ринку розширився асортимент товарів і з'явилися гроші, що в сукупності вело до розвитку економіки.

Монополізація джерел цінних металів є ще одним шляхом участі держави в суспільному відтворенні. Тут вони виступають як товаровиробники, що мають виключне право на володіння дорожочінними металами і друкування монет (грошей). Це збільшує кількість грошей на ринку, що в свою чергу сприяло розвитку товарного обороту і економіки в цілому.

Припускаємо ще один варіант розвитку подій. Держава не має ніяких доходів. І постає питання: що воно може запропонувати товаровиробникам. Тільки одне – паперові гроші. Але вони не забезпечуються державою. Вони можуть забезпечувати рух товарного обігу, але без забезпечення, оскільки, якщо товаровиробник звернеться до держави за їх конвертацією, він нічого отримати не зможе. Природно така система товаровиробника влаштувати не може. Сама держава створити систему прийняття таких правил гри товаровиробниками добровільно не зможе. Тому ні історично, ні логічно така держава існувати не зможе. Але, як не дивно, те, що спочатку працювати не могло, працює в сучасному світі. Розвиток держави і суспільного відтворення призвів до того, що з'явилися паперові гроші. І порядок полягає в тому, що держава реально не забезпечує їх вартість, але суспільство приймає паперові гроші як справжні. Самозабезпеченість грошей зрушилася на другий план, а товарний обіг вийшов в цьому процесі на перший. Система економічних відносин стала такою, що суспільство прийняло паперові гроші як самозабезпечений товар. Але ця ілюзія періодично зазнає краху, коли відбувається обвал грошової паперової маси. Держава не утримує баланс між кількістю функціонуючий вартостей і наявністю паперової маси грошей, яка обганяє процес створення нових вартостей. Дана тенденція виражається як інфляція. При вмілому управлінні інфляція тяжіє до нуля, а при неефективному управлінні вона має тенденцію до зростання, аж до фінансового дефолту держави.

Таким чином, об'єктивний хід суспільного розвитку підштовхує державу до такого основного ресурсу свого існування, яким є податки.

Існуюче різноманіття визначення податку закономірно, оскільки явище це багатогранне і дати універсальне визначення податку не так вже й просто. Разом з тим, якщо проводити поелементний аналіз податку як складової частини державної системи, то можна визначити сутність податку, його зміст і форми.

Податки – невід’ємний атрибут держави. І виникає він як наслідок виникнення держави. Держава – це організоване утворення, якому потрібні ресурси для свого існування. Воно не є товаровиробником. Нічого, крім публічної діяльності, воно не виробляє. Тому йому потрібні джерела діяльності. Оскільки держава матеріальні цінності не виробляє, їх необхідно вилучити у інших осіб. Таким об’єктом для нього є населення. Для цього необхідно обґрунтування, яке додало б легітимність дій держави. Спочатку – це підпорядкування майнові сильної частини суспільства найсильнішому не тільки і не стільки майновій особі, а політично сильній особі, яким є монарх, або еліта суспільства. Але частіше все-таки таким обличчям виступає монарх. Важливо підкреслити й інше, що його політичне лідерство ґрунтується на релігії, оскільки держава висвітлює його владу як дану від бога. Тому податками обкладаються феодала (великі землевласники) і міста. Відносно своїх підданих феодал сам встановлює податки. Але даної мотивації недостатньо. Вилучення матеріальних цінностей повинно бути обґрунтоване потребою держави для суспільства, що породжує відповідні її функції. Як відомо, держава виконує три основні функції: адміністративно-політичну, економічну і соціально-гуманітарну. Але спочатку головною функцією є адміністративно-політична, яка в основному зводиться до захисту від зовнішніх ворогів, упорядкування відносин всередині спільноти, що призводить до створення державного апарату. Її структура і обсяг діяльності безпосередньо залежить від тих матеріальних ресурсів, які вона може вилучити у населення. З цією метою створюється податковий апарат, який займається збором податків. Можливість вилучення податків залежить від загального рівня життя і визначається можливістю відтворення населення. Якщо цей поріг минається, то виникають бунти, повстання й інші суспільні катаклізми.

Податок має двоїсту природу. З одного боку, це економічна складова економіки, з іншого боку – складова публічної влади. Ця особливість визначає те місце, яку він займає в суспільному устрої. З точки зору економіки, податок – це обтяження, яке є чужим для процесу відтворення, оскільки воно вилучає кошти нормального функціонування і стримує розвиток економіки, але, з іншого боку, він забезпечує виконання суспільних функцій, які необхідні для суспільства, а тому є благом для нього. Це одвічне протиріччя податків, яке вирішується історично емпіричним шляхом, внаслідок чого податкова система періодично змінюється. Але протиріччя це не є антагоністичним і воно вирішується. Але його вирішення вимагає взаємної узгодженої волі держави і суспільства, яке зустрічається вкрай рідко. В силу свого суспільного становища держава тисне на суспільство, тяжіючи до підвищення податкового навантаження.

Оскільки податки найтіснішим чином пов’язані з економікою, то податки повинні визначатися нею. Як відомо, основою економічного розвитку є розширене відтворення. Тому об’єктивно податки повинні відштовхуватися від відтворення з тим, щоб чинити на нього найменш негативний вплив. Воно може бути таким, якщо його пов’язувати з розширеним відтворенням. При розширеному відтворенні створюється додатковий продукт, який є джерелом розвитку суспільства і економіки. Якщо весь додатковий продукт відправляти

на податки, то відтворення з розширеного стане простим, що в подальшому може спровокувати економічну кризу і падіння життєвого рівня населення. Тому на практиці розрахунок податків повинен відштовхуватися від розрахунків впливу податків на можливість подальшого розвитку відтворення. Отже, якщо в економічному циклі починаються явища депресії, то податковий тиск необхідно знижувати. У той же час, необхідно частину зібраних податків направляти на придушення факторів депресії. Причому мова йде не про те, щоб атакувати всю ланцюг депресійних явищ, а саме тих, які є найбільш істотними. Атака по всьому фронту навряд чи принесе успіх, тому що ресурсів на сверхглобальні завдання просто не вистачить. Такий підхід є виправданим, оскільки економічна система має імпульс до розвитку і стабільності суспільної системи.

Іншим різновидом податкового обтяження є ті об’єкти, які не приносять доходу. Мається на увазі рухоме і нерухоме майно. Так, будинок або автомобіль, якими користуються, не приносять дохід його власнику, оскільки вони задовольняють особисті потреби його власника. З точки зору економіки, ці об’єкти є вираженою частиною доходу власника капіталу або працівника, який йде на особисте споживання. І свого часу ці доходи вже були оподатковані. Тому таке оподаткування є подвійним і є несправедливим з точки зору суспільства.

Але з точки зору держави воно має певне виправдання. Для держави, з суспільної точки зору – це податок на надприбутки певної категорії. Ці суми можна використовувати на соціально-гуманітарну функцію, домагаючись соціальної справедливості. Крім того, цей податок сприяє структуризації суспільства. Так податки на житло, в так званих, робочих кварталах низькі, в престижних квартирах – високі. Тому житлові райони міста діляться на неблагополучні квартали і спокійні квартали. Соціальні верстви, таким чином, відсуваються один від одного в цілому, зменшуючи соціальну напруженість. Виправданням такого виду податку, може бути і те, що зібрані кошти йдуть в місцеві бюджети, в яких вони використовуються на підтримку життєздатності міст. Але при всьому цьому повинна бути помірність їх справляння, оскільки він може викликати негативні наслідки.

Витоки податку слід шукати в економіці, а не в державі, хоча зовні здається, що саме держава породжує податок. Якщо ми будемо виходити з цього постулату, то сутність податку буде зрозуміла правильно. Тому слід в історичному і логічному плані повернутися до того етапу розвитку економіки, коли почали застосовуватися металеві знаряддя праці. Застосування металевих, а потім залізних знарядь праці призвело до виникнення додаткового продукту. З’явився надлишок продукту, який перевищував біологічні потреби племені в виживанні спільноти. Розпочався перший етап розподілу додаткового продукту, коли плем’я почало резервувати частину додаткового продукту для запобігання голоду і виживання племені, а частина йшла на споживання одноплемінникам. Резервуєма частина додаткового продукту перебувала в розпорядженні верхівки племені, що давало їй можливість частину його безоплатно привласнювати собі.

У свою чергу, це вело до майнової нерівності серед одноплемінників, що, в кінцевому рахунку, стало однією з основних причин виникнення держави.

Другий етап розподілу додаткового продукту пов'язаний з виникненням держави. Держава є таким же елементом співтовариства, як і інші його члени. І вважає, що також має право отримувати свою частину додаткового продукту. Особливістю держави від інших членів спільноти є те, що вона не є товаровиробником, а тому ніякого додаткового продукту вона не виробляє. Але особливе становище держави дає йому можливість претендувати на частину додаткового продукту. Підпорядкування своїй волі одноплемінників, а в подальшому і інших племен під загрозою вилучення необхідного і додаткового продукту дає можливість державі на отримання частки додаткового продукту на свою користь.

Легалізація права на додатковий продукт спільноти обґрунтовується взяттям на себе публічних функцій співтовариства (оборона, охорона особистості, майна, встановлення та підтримання громадського та економічного порядку і інше). Таке право держави з боку спільноти сприймається негативно, але терпимо, якщо рівень зазіхання на додатковий продукт не є явно обтяжливим. Крім того, піддані держави починають відчувати корисність держави для себе, особливо у випадках захисту від інших держав або вирішення майнових суперечок, де держава виступає як арбітр. Якщо претензія на додатковий продукт носить явно фіскальний характер і зачіпає інтереси підданих по нормальному відтворенню робочої сили і економіки, то протиріччя переходить у відкрите протистояння між владою і суспільством. Якщо претензія на додатковий продукт спільноти досить розумна і обмежується кількістю необхідних коштів для відтворення держави то панує стабільність. Як будь-який виробник прагне створити більше додаткового продукту, так і держава прагне до збільшення своєї частки в додатковому продукті з тим, щоб забезпечити не тільки відтворення держави, а також його розширене відтворення. Якщо спочатку життя керівників держави не надто відрізнялося від життя підданих, то з часом цей розрив збільшується. Спочатку невисока база додаткового продукту обмежує апетити держави на додатковий продукт, але при його зростанні збільшується маса додаткового продукту, яка надходить державі і яка розцінює його як свій дохід. Тому відокремлення частини додаткового продукту суспільства в руках держави і є сутністю такого явища як податок.

Відокремлення частини додаткового продукту в руках держави процес об'єктивний, пов'язаний з процесом відтворення. Якщо розглядати процес відтворення, то він складається з декількох елементів: власника засобів виробництва, тобто особи, яка володіє знаряддями виробництва і здійснює управління ними, працівника, який своєю працею створює продукт, в якому укладено необхідний додатковий продукт і держави, яке є каталізатором (гарантом) відтворення. В економічних дослідженнях держава завжди виводиться за рамки відтворення та розглядається стосовно нього як ворожа сила, що негативно впливає на економіку. Такий підхід абсолютно невірний. Так, дійсно, держава може негативно впливати на економіку аж до її повного руйнування. Але це пов'язано з тим, що до Кейнса ніхто не замислювався про місце держави в економіці. І в сучасному світі практично держава не розглядається як складова частина відтворення, що завдає сер-

йозної шкоди економічному розвитку. Цей аспект не є частиною нашого дослідження, але висновок, пов'язаний з цим, говорить про те, що податки - це далеко не обтяження власників засобів виробництва і працівників, а відокремлена частина додаткового продукту, яку безоплатно отримує держава, як учасник суспільного відтворення, що є його гарантом.

Нерозвиненість товарно-грошових відносин спочатку веде до того, що податок вилучається, в основному, в натуральній формі, або в товарах, які в певній мірі можуть виконувати функцію обміну (хутро, сіль, метали та інше). З розвитком ринку, як внутрішнього, так і зовнішнього, податок набуває грошову форму, оскільки гроші стають загальним еквівалентом. Крім того, це також пов'язано з тим, що сама держава чеканить монету, що дає їй можливість опосередковано контролювати процес суспільного виробництва і оцінювати його масштаб. При цьому треба мати на увазі, що гроші, які спочатку сприяли переходу податку в грошову форму, істотно відрізняються від сучасних грошей. Вони самозабезпечували себе, оскільки виготовлялися з золота або срібла і відображали вартість вироблених товарів. Тому, оскільки держава сама чеканила монету, то була зацікавлена в накопиченні цих металів, поскільки вони забезпечували стабільність як держави, так і економіки. Отже, можна вважати, що війни, наприклад, в рабовласницьких державах багато в чому були пов'язані з метою вилучення дорогоцінних металів у інших народів. Яскравим прикладом тому є війна між Римом і Дакією, де метою римлян було захоплення дакського золота, яке у них було в великих кількостях. Тією ж метою в Середньовіччі було захоплення Іспанією індіанців на американському континенті. Тому ми можемо оцінювати податок в сучасному світі як перетворену (грошову) форму частини додаткового продукту, що вилучається з виробленого або матеріалізованого доходу державою на свою користь на безоплатних засадах.

Обґрунтування податку як перетвореної вартості додаткового продукту доводить, що він є економічною категорією за своєю сутністю, а тому є складовим елементом ринкової економіки. Оскільки це закономірність функціонування економіки, то можна зробити висновок, що ця стійка закономірність проявляє себе як закон. Виглядає це досить дивно, але якщо його порівнювати з законом вартості, то ця дивина зникає. Закон вартості в своїй суті означає, що існує стійка закономірність обміну еквівалентних вартостей, тобто кількість праці, яка виражена товаром при обміні повинна відповідати кількості праці, уречевленої в іншому товарі. Це загальне правило руху вартостей, що визначає функціонування товарного виробництва, а тому є регулятором товарного виробництва. Тому закон податку закон вилучення частини додаткового продукту суспільного виробництва на користь держави, так само як прибуток – це вилучення частини додаткового продукту на користь власника засобів виробництва. Звідси випливає також висновок про те, що податок є регулятором ринкової економіки через регулювання процесу відтворення. Це також теоретичний висновок, як і висновок про закон вартості. Закон вартості регулює ринкову економіку не чисто через вартість товару, а через перетворену форму, якої є ціни. Так і закон податку регулює суспільне відтворення через різні нор-

ми податку і його види. Як і ціна, податкові нормативи визначаються людьми, тобто об'єктивне переходить в суб'єктивне і постає перед нами як об'єктивно-суб'єктивне явище.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, податок – це дохід держави від участі його у суспільному відтворенні шляхом безоплатного вилучення частини додаткового доходу суспільства.

Література.

1. Податкова система: навч. посіб. ; за заг. ред. В. Д. Андрущенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 416 с.
2. Литвиненко Я. В., Якушик І. Д. Податкові системи зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 208 с.